

Ingvald Undset 1853 — 1893 — 1953

Av

GUTORM GJESSING

(Tale på Høytidsdagen 26de februar 1954).

De øket det livet de gikk fra.
De spøker i nye menn.
På deres grav skal det skrives:
De beste blir alltid igjen.
(Nordahl Grieg).

INGVALD UNDSET, hvis 100-års minne vi hedrer i vårt selskap i kveld, var europeeren i norsk arkeologi, og han var en av de få kunstnere i vitenskapen, — en av de få som maktet å forene vitenskap og kunst i en maktfylt, dynamisk syntese.

Far til Ingvald Undset, forstander Halvor Halvorsen Undset, var fra gården Undset i Rendal, men hadde flyttet hit til Trondheim hvor Ingvald Undset ble født 9. november 1853. I 1871 ble han dimittert fra Latinskolen med *preceteris*, og tok anneneksamen — også med *preceteris* — året etter. Og det er verdt å merke seg at han ikke var mer enn 14 år da han meldte seg som medlem av Fortidsforeningen — «Foreningen med det lange navn» som den for korthets skyld gjerne kalles. Under sine videre studier i arkeologi, nordisk og klassisk filologi fikk han to store, men grunnforskjellige forskere som lærere, — den ufattelig lærde og energiske, akademisk grundige, men nokså fantasiløse trønderen Oluf Rygh og den kanhende like lærde, men iderike og talentfulle Sophus Bugge.

Undsets karriere ble tilsynelatende ingen lysende. Fra 1871 til 1875 måtte han arbeide som lærer ved en del skoler, for å ha råd til å drive sine studier i Kristiania. I årene 1874–81 var han så assistent i Riksarkivet og i 1875 ble han dessuten assistent ved Universitetets Oldsaksamling, en stilling han ble sittende i til sin død. Men dette er bare halve historien, og snautt nok det. For i 1884 bevilget Stortinget ham — etter forslag fra Universitetet og Regjeringen — kr. 3 000.— årlig, to år etter ble bevilgningen forhøyd til kr. 3 500.—, og i 1888 foreslo Universitetet opprettet et ekstraordinært professorat for ham, noe som likevel strandet på statsmyndighetene. Dessuten strømmet utenlandske tilbud inn over ham, — først fra Wien, seinere fra andre utenlandske universi-

tet. Men Undset var i virkeligheten en dødsmerket mann på grunn av en malarialaria han fikk etter Roma-vinteren 1882, og den dårlige helsa sammen med et ønske om — trass i en ubendig uro i blodet — å leve og arbeide i sitt hjemland, gjorde at han ikke så seg i stand til å ta imot tilbudene. Han døde i 1893, bare 40 år gammel.

Det er da i svært korte drag livsløpet til Norges hittil mest berømte arkeolog, — sprudlende av talent og rastløs energi, — støtt på reiser Europa rundt, — alltid reisende og skrivende, — opptatt av mangslungne og vidfavnende vitenskapelige problem, — full av meddelelsestrang og derfor også en av våre første populærvitenskapelige forfattere og foredragsholdere.

Ingvald Undsets biografi er blitt gitt ut flere ganger før. Studentboka som kom til 25-års jubileet i 1896 inneholder en omfattende artikkel om ham, visstnok skrevet av hans enke, i hvert fall bygger den i høy grad på opplysninger fra henne [9]. Og i Halvorsens Forfatterleksikon har Halvdan Koht skrevet om ham [5]. Endelig skal jeg nevne den utførlige minneartikkelen Thorleif Sjøvold har skrevet i «Viking» til 100-års dagen før jul [8]. Jeg finner det derfor av større interesse her å prøve å risse opp noen få linjer i profilen av en stor forsker og et rikt og fengslende overskuddsmenneske. Andre sider av denne profilen finner en i Sigrid Undsets «Elleve år», malt med den finstemte og varme koloritten som bare en datter av hennes format og menneskelige støpning kunne gi [10].

Det var et underlig arkeologisk koordinatsystem Undset kom til i hovedstaden. Det var for det første hans lærer og seinere sjef, professor Oluf Rygh, ifølge A. W. BRØGGER [2] «et av de mest uromantiske flidsgenier som har tjent det norske universitet». Historiker, filolog og arkeolog, grunnleggeren av to vitenskaper i dette land: arkeologien og stedsnavnsgranskinga. En stille gransker med en ufattelig lærdom, — mannen som samlet og systematiserte våre flere hundre tusen gårdsnavn, som i årene mellom 1861 og 1899 egenhendig katalogiserte noe sånt som 20 000 oldsaker, som foreleste historie og arkeologi, som ga ut sagaer og tekster med oversettelser, som i 1880–85 utga billedverket «Norske Oldsager», en samling av karakteristiske oldsakstyper, systematisk ordnet på en slik måte at det til dags dato ikke er blitt erstattet (om det enn nå unektelig begynner å kjennes pinlig foreldet); — mannen som i 1877 skrev en avhandling om Norges yngre jernalder som faktisk var vårt standardverk om vikingtida til ut i 1930-årene. (Da Sigurd Grieg ga ut den vesle boka «Vikingetiden i Norge» i 1928, bygde han ennå i vesentlig grad på Ryghs halvhundreårige studie, trass i at både Gokstad- og Osebergfunnene er kommet seinere, likeens Brøggers bok om Borrefunnene, Osebergverket, Jan Petersens «De norske vikingesverd» og mange andre grunnleggende funn og litterære studier på området). Jeg må

få lov å sitere litt av A. W. Brøggers [2] karakteristikk av Rygh for dermed å kunne gi abscissen i dette høyst eiendommelige arkeologiske koordinatsystemet: «Det lyste nok en hellig flamme i hans eget indre, Alma Maters ektefødte sønn som han var, men den var uten varme. Han elsket ingenlunde de gamle saker for deres egen skyld, han så uvillig på den folkelige begeistring for Gokstadskipet fordi det for hans faglige sinn var et nummer i en katalog som en flintpil eller en jernøks. Han omfattet det alt sammen med en høy pliktfølelse, dyp troskap og udadleg dyktighet. Med hele sin akademiske fornuft stod han skeptisk overfor de begavede diletanter som i samme tidsrum drev arkeologi i Norge, Anders Lorange, Bendixen og Nicolaysen.»

Ved sida av denne tause og trauste trønderen sto da den lange og snakkesalige bergenske diletanten Nicolay Nicolaysen, — en høyst uakademisk entusiast, runden av bergensk kjøpmannssett, med en slett juridisk eksamen og med starten på en nokså beskjeden departementskrakk. Gjennom to mannsaldrer raste Nicolaysen rundt på utgravninger med en entusiasme og en rastløs iver som nok kunne ha vært noe mindre uten å ha skadd norsk arkeologi. Ennå i mine studiedager ble Nicolaysen omtalt med en litt respektløs aktelse som «mannen med verdensrekord i hauggravninger». Men hans store innsats er uomtvistelig. Hans registreringer av norske fortidsminner fra Båhuslen til Finnmark, hans initiativ til undersøkelser av mellomalderbygg av alle slag har sikret ham en varig plass i vår kulturhistorie. Likevel ble han aldri vitenskapelig tenker. Og som Ryghs var hans interesser strengt avgrenst til Norge. Ikke en gang kjøpmannssønnen Nicolaysen hadde oppdaget de internasjonale strømhvirvlene liberalismen og industrialismen hadde satt i gang, og som nettopp på deres tid også nådde Norge for alvor. De var begge — hver på sin karakteristiske måte — oppslukt av den nasjonalromantikk som vokste fram sammen med — og som en forsvarsmekanisme mot — de krefter som førte til liberalisme og industrialisme. Men Ryghs nasjonalromantikk var høyst platonisk, akademisk og — uromantisk!

I denne selsomme kombinasjonen sprang så Undset opp, nesten kometaktig, med en veldig internasjonal horisont, en uant vitenskapelig iderikdom og en arbeidsevne som var langt mer båret oppe av en kunstners alltid ynglende intuitive inspirasjon enn av trangen til systematisk grundighet. Grundigheten, som såmen ikke manglet, var et nødvendig middel i vitenskapen; men den var hverken utspring eller mål. Det dynamiske i vitenskapen, hvor utspring og mål løp sammen, var en ubendig trang til utvidet erkjennelse. For den strenge og flittige gransker Rygh sto det som en profanasjon å slippe det store publikum inn i Vitenskapens hellige mysterier; Undset skrev og talte for publikum for dermed å skape framtidsmuligheter for forskningen. Den forsiktige Rygh var, også politisk sett, stakk konservativ; Undset var «radikal», dys. venstremann, og sendte barna sine til den «radikale» Ragna Nielsens skole, «venstreskolen». Men nettopp fordi Undset i bunn og grunn var kunstneren — dikteren — see-

ren i vitenskapen (han ble ikke for ingen ting Sigrid Undsets far), ble det ham, og hverken Rygh eller Nicolaysen, som skapte den vitenskapelige tenkning i arkeologien. «Digterens inderste Viden er en Viden om Slægtskabsforhold», sier den danske lyriker POUL LA COUR [6]. Der møtes dikteren og forskeren, og det tør hende at humanistisk forskning hadde nådd lengre, dersom den ikke periodevis hadde glemt dette at også dens innerste viten skal og må være en viten om slektskapsforhold, eller for igjen å sitere la Cour: «Poetisk Logik er Oplevelse af Sammenhængen mellem levende Eksistenser» [6].

Det var dette innfløkte spillet av sammenhenger — korrelasjoner for å bruke et mer moderne ord — Undset så intuitivt, og som han i sitt korte liv var hektisk opptatt med å ettervise empirisk. Sigrid Undset har i «Elleve år» gitt farens syn på vitenskap [10]: «Videnskap, det var at folk prøvet og gjettet og arbeidet for å se om dette her kanskje var veien til å få vite noget sikkert, men det sikre som blev staaende igjen efter at mange mænd hadde arbeidet med en sak i flere slegtled, det var bare en liten smule, og selv det vi nu tror at vite med sikkerhet, sa pappa — en vakker dag kan en eller anden gjøre opdagelser som sætter hele spørsmålet i ny belysning, og vi blir nødt til at ta det op igjen fra grunden av.» Vitenskap er i sannhet det at folk prøver og gjetter og arbeider for å finne veien til sikker kunnskap. Den intellektuelle verden ble rettnok forferdet og rystet da den alltid respektløse Bertr. Russell i 1903 hevdet at den induktive metoden i vitenskapen bare var «gjetning» [7]. Det var en fornærmelse og profanering av vitenskapen; «intuisjon», «arbeidshypotese» klinger bedre. Men Undset og Russell hadde rett likefullt. All skapende vitenskap springer fram av gjetningen. Og den hadde Undset i rik mon. Men gjetningen skulle verifiseres gjennom møysommelig arbeid, for hans forsiktighet og grundighet i etterprøvinga var stor. Og denne del av prosessen førte ham viden om.

Allerede i 1874 — 21 år gammel — er han på den internasjonale arkeologkongressen i Stockholm, hvor han møtte den ti år eldre OSCAR MONTELIUS som skulle bli stormesteren i svensk arkeologi og på mange vis var nær i slekt med Undsets forskerpersonlighet. Begge hadde de denne vide, ekspansive horisonten. Som Undset var også Montelius internasjonal og nasjonal på samme tid. Eller, for å si det med Vinje: «Ja, denne heimen oss fyrst er kjær; men vita vi må at den store verd, er berre vårt store fedreland.» Og fra 1876 begynner Undset sitt reiseliv for alvor, til Danmark, Budapest, Wien og Tyskland. I 1880 atter i Tyskland — i Berlin og Øst-Prøyssen — og videre til Baltikum. Året etter dro han så nygift og lykkelig på den første av mange Italiareiser, og fram til 1884 var han ustanselig på reiser i Italia og Grekenland, i Tyskland, Frankrike, Holland, Belgia og England.

Han er betatt av Roma. Men han er ikke mindre betatt da han som 30-åring for første gang fikk se, som han sjøl sier, «Akropolis med Parthenons søilerader, stående hvidgyldne i aftensolen mod den dyblå himmel.» Men det han

først og fremst søkte, var de lange sammenhengene som rakk bakenfor den klassiske historie — inn i det førhistoriske mørke.

Til 100-årsdagen har Ingvald Undsets datterdatter, cand. mag. Sigrød Braatøy arbeidd ut hans bibliografi [1]. Jeg tror trygt jeg kan forsikre at den kom som litt av en overraskelse på samtlige norske arkeologer. For det er helt utrolig hva denne mannen som ustanselig var på reiser, rakk å publisere i si bare 40-årige levetid. I alt omfatter bibliografien 154 titler, alt medregnet, — bokmeldinger og avisartikler, tidsskriftavhandlinger og bøker. Og denne veldige produksjonen har et merkelig vidt omfang. Alt interesserte ham. Han skriver en lang rekke arbeider om italiensk førhistorie, om ungarsk bronsealder, om Troja og Mykene, om Hallstatt og La Tène, om tysk førhistorie og meksikanske oldsaker, om Gokstadskipet og andre norske og nordiske arkeologiske problem såvel som om Trondheims domkirke og gamle trelåser, om kvartærgeologi og runer, om oversvømmelsene i Nord-Italia i 1882 og jernbaneulykken i Fribourg samme år, — for bare å gjøre noen mer eller mindre tilfeldige innhogg i denne merkelige manns litterære produksjon.

Det er vel ikke mulig nå uten et enormt kjennskap til europeisk arkeologi og dens utvikling gjennom generasjonene å vurdere den innsatsen Ingvald Undset gjorde på den internasjonale arkeologiske område, — det ville i hvert fall være halsløs gjerning av meg å prøve på å måle den. At den har vært imponerende går klart nok fram av den berømmelse han nøy. Bare to år etter en ganske sensasjonell doktorgrad i 1881 var han medlem av en lang rekke skandinaviske og tyske vitenskapelige selskap, videre av «Reale Disputazione di storia patria della Romagna» i Bologna, «Kurländische Gesellschaft für Geschichte, Literatur und Kunst» i Jelgava (det seinere Latvia) og «Hrvatsko Arkeologičko Drústvo u Zagrebu» (Zagreb i Kroatia). Til denne dag har ingen norsk arkeolog hatt en så sterk internasjonal posisjon som Undset; ikke minst var hans mange ungarske studier grunnleggende. Og ikke på noen annet felt stakk han så grelt av fra de andre norske arkeologene i samtida. Heller ikke seinere har noen norsk arkeolog prøvd å ta opp arven etter ham.

Det har vært gjort mye fin og djuptpløyende arkeologisk vitenskap i dette landet etter Undsets dager. Men det kan vanskelig nektes for at denne vitenskapen hos oss i høyere grad enn i de aller fleste andre land har vært ensidig konsentrert om studiet av eget tilfang. Og her stikker da arven fra Rygh fram. Svenske arkeologer med sin gigantiske høvding, Oscar Montelius i spissen, har arbeidd i Russland og Persia, i China og India, som i Sør-Amerika og Frankrike. De danske finner vi på Grønland og i Alaska, i Sør-Frankrikes istidshuler og Nord-Italia som i Arabia. Og helt fra J. R. Aspelins dager har finske arkeologer fart i «austerveg» — i Russland og Sibir, Turkestan og andre steder. A. M. Tallgren med sitt merkelig personlige tidsskrift, «Eurasia Septentrionalia Antiqua» var den siste av disse vidfamnende finske førhistorikere. Visst har også norske arkeologer behandlet utenlandsk tilfang etter Undsets tid. A. W. Brøg-

ger skrev sitt iderike doktorarbeid, «Den arktiske steinalder i Norge» med en behandling av steinalderen i Baltikum, Finnland og Russland. Haakon Shetelig er en uvanlig fin kjenner av vesteuropeisk arkeologi, og har støtt dradd inn fremmed stoff i undersøkelserne sine. Det samme gjelder i større eller mindre grad alle oss andre. Men det har da praktisk talt alltid vært for å belyse norske problem direkte, eller det kan ha vært tilfang fra kulturområder som Norge sto i direkte kontakt med. Bare noen ganske isolerte små artikler behandler arkeologisk tilfang fra fjerne strøk av Europa og verden ellers.

Mens andre norske arkeologer har sett utlandet ut fra rent norske arkeologiske behov, så Ingvald Undset norsk førhistorie ut fra og som ledd i et viktig internasjonalt perspektiv. For såvidt karakteriserer doktoravhandlingen, «Jernalderens Begyndelse i Nordeuropa» hele hans forskergjerning. Verket åpner med en gjennomgåelse av den tidlige jernalder i Italia, Alpeområdene og det øvrige Mellom-Europa. Ikke minst fortrinlig er hans omfattende behandling av den eldste nordtyske jernalderen. Med denne bakgrunnen kan han så til slutt samle trådene i det siste, og langt fra mest omfattende avsnitt, om Nordens eldste jernalder. Den oppsikt boka vakte ute i Europa, gjorde at den allerede året etter kom i tysk utgave. Undset var da 29 år gammel. Som et lite kuriosum kan jeg nevne at det ikke er mer enn et par uker sia jeg fikk et særtrykk fra den amerikanske arkeolog, professor Hugh Hencken, hvor denne tyske utgaven ennå er sitert [4].

Og når en går til Undsets forfatterskap — til hans norske arbeider — og vurderer dem ut fra de problemstillinger og resultat som var relevante i hans egen samtid, ser en først hvilken fin og samvittighetsfull forsker han var. Hans studier over eldre jernalder er mønstergyldige, og han var den første som påviste vår førromerske jernalder, noe Anders Lorange fikk æren for på grunn av en lykkelig gjetning ut i løse luften. Han brøt nye veier på mange vis i den vesle avhandlingen om eldre jernalder, og i doktoravhandlingen — det arbeidet som la grunnen til hans internasjonale berømmelse — hadde hans syn modnet seg enda mer.

Men trass i at Undset i høyere grad enn Oluf Rygh har virket befruktende på norsk arkeologisk tenkning, står det ikke til å nekte at han delvis har lidd den vanskjebne som treffer så mange kunstnere i vitenskapen — så mange av dem som i høyere grad arbeider på intuisjon og fantasi enn på det systematiserende intellekt — at hans arbeider tilsynelatende ikke har hatt den levedyktigheten som enkelte av Ryghs har hatt. Dette har mange grunner. Dels skyldes det vanskene med å transformere intuisjonen til gjeldende vitenskapelig intellektuelt språkbruk. Formuleringene får ofte for mye av den poetiske metaforiske form til å kunne bli godtatt. Dels skyldes det òg at intuisjonen bryter ut av de gjeldende teoretiske system. Men nettopp derfor har Undsets arbeider ligget og virket som mer eller mindre ubevisste katalysatorer og har i høy grad bidradd til å endre de arkeologiske systemene uten at vi i tilstrekkelig grad har kunnet

sitere arbeidene hans. Og når alt kommer til alt, er det vel gjerne slik de virkelige nye veiene blir brøytet. Når en ser på den yngste garden i norsk arkeologi — dens trang til å bryte ut av Ryghs etnosentriske holdning til faget — får en en mistanke om at vi på langt nær er ferdige med Ingvald Undsets innflytelse, — om at norsk arkeologi med andre ord er i ferd med å lete seg «tilbake til fremtiden», for å tale med Sigrid Undset.

Den innsatsen han gjorde i norsk arkeologi lå heller ikke bare på det rent vitenskapelig-litterære område. Han kjente europeiske museer bedre enn noen annen nordmann, og han skrev en brilliant oppsats om et eget Historisk Museum i Kristiania hvor de ymse historiske samlinger skulle få plass samlet, — en tanke som var sterkt oppe til drøfting allerede fra begynnelsen av 1880-årene. Den ble først realisert ved hundreårsskiftet. Museet ble åpnet i 1904.

Som slutning på denne raske skissen av arkeologen Ingvald Undset vil jeg få sitere hva en så gjennom kritisk og forsiktig arkeolog som HELGE GJESSING skrev om ham i 1920 [3]: «Ingvald Undset har ikke fått sin ånds geniale trekk meislet inn i efterslektens bevissthet, slik det er skjedd med P. A. MUNCH eller Oluf Rygh ved Sophus Bugges åndfulle minnetaler over dem. Det er beklagelig. Ti vidtfavnende var hans sjel, usluttelig hans kunnskapstørst, sanddru og besindig hans trang til å spre kunnskap omkring seg. Undset var arkeolog som vitenskapsmann og som praktiker, så arkeologiens dobbelte oppgave — på den ene side de vitenskapelige problemer — på den annen å skape grobunn for disse i nutiden. Han er den første av vore oldforskere som tar pressen i sin tjeneste, populariserer og agiterer. I aviser, ukeblader og mindre brosjyrer har vi talrike bidrag fra hans hånd. Snart er det indtrykk fra kongresser, snart et nytt viktig gravfund, snart de miserable museumsforhold som optar ham.»

Og som avslutning på dette kortvarige, men intense overskuddsliv står hans uendelig rike og herlige bok om alle utenlandsreisene, «Fra Akershus til Akropolis». På sykesengen — under det lange og smertefulle sykeleiet da han var hindret i å drive rent vitenskapelig arbeid — levde han alle reisene sine opp igjen. Og det ble til glede for seinere generasjoner. I 1925 kom den i ny utgave. Ennå i dag blir den lest med andakt av unge arkeologer — ja, av de eldre og.

Evighets afkom og frø er vi alle.
 Tankerne har
 rødde i slægternes morgen; de falle,
 spørsmål med svar,
 fulle af sæd
 over den evige grunn;
 derfor dig glæd,
 at du en svindende stund
 øgede evigheds arv. (Bjørnson).

LITTERATUR:

1. SIGRID BRAATØY: Ingvald Undsets forfatterskap; Viking XVII, Oslo 1953.
2. A. W. BRØGGER: Nasjonen og fortiden; Univ. Oldsaksaml. Skr. II, Oslo 1929.
3. HELGE GJESSING: Arkeologien; Norsk Historisk Videnskap i Femti År 1869–1919, Kristiania 1920.
4. HUGH HENCKEN: Beitsch and Knossos; Proc. of the Prehist. Society 1952 Pt. 1, Cambridge, Mass. USA.
5. HALVDAN KOHT: Ingv. Undset; J. B. HALVORSEN: Norsk Forfatterleksikon Bd. VI.
6. POUL LA COUR: Fragmenter af en Dagbog, Københ. 1953.
7. BERTR. RUSSELL: Principles of Mathematics, 1903.
8. THORLEIF SJØVOLD: Ingvald Undset. Noen trekk av hans liv og gjerning; Viking XVII, Oslo 1953.
9. Studentene fra 1871, Kristiania 1896.
10. SIGRID UNDET: Elleve år.